

WPROWADZENIE DO NAUKI O PAŃSTWIE, POLITYCE I PRAWIE

redakcja naukowa

Andrzej Pogłódek, Bogumił Szmulik, Radosław Zenderowski

Piotr Bajda, Tomasz Barszcz, Piotr Broda-Wysocki, Monika M. Brzezińska, Krzysztof Cebul
Katarzyna Cichos, Karol Dobrzeńcki, Michał Gierycz, Rafał Głajcar, Leszek Graniszewski
Aneta Jakubiak-Mirończuk, Jerzy Jaskiernia, Łukasz Kaczmarczyk, Paweł Kaczorowski
Franciszek Kampka, Artur Kotowski, Magdalena Maksymiuk, Piotr Mazurkiewicz
Małgorzata Myśliwiec, Kazimierz Pawlik, Tomasz Płudowski, Andrzej Pogłódek, Jadwiga Potrzeszcz
Andrzej Rudowski, Anna Skolimowska, Sławomir Sowiński, Mariusz Sulkowski, Katarzyna Walecka
Justyna Węglińska, Janusz Węgrzecki, Adam Wielomski

WPROWADZENIE DO NAUKI O PAŃSTWIE, POLITYCE I PRAWIE

redakcja naukowa

Andrzej Pogłódek, Bogumił Szmulik, Radosław Zenderowski

Piotr Bajda, Tomasz Barszcz, Piotr Broda-Wysocki, Monika M. Brzezińska, Krzysztof Cebul
Katarzyna Cichos, Karol Dobrzeński, Michał Gierycz, Rafał Głajcar, Leszek Graniszewski
Aneta Jakubiak-Mirończuk, Jerzy Jaskiernia, Łukasz Kaczmarczyk, Paweł Kaczorowski
Franciszek Kampka, Artur Kotowski, Magdalena Maksymiuk, Piotr Mazurkiewicz
Małgorzata Myśliwiec, Kazimierz Pawlik, Tomasz Płudowski, Andrzej Pogłódek, Jadwiga Potrzeszcz
Andrzej Rudowski, Anna Skolimowska, Sławomir Sowiński, Mariusz Sulkowski, Katarzyna Walecka
Justyna Węglińska, Janusz Węgrzecki, Adam Wielomski

Zamów książkę w księgarni internetowej

proinfo.pl
księgarnia internetowa

PIKTOGRAMY

wskazują ważne elementy
książki i ułatwiają
ich odnalezienie

Ważne

Przykłady

Podstawa prawna
Kontekst prawny

Pytania
Zadania

Rozwiązania
Odpowiedzi

Stanowisko stron
Pogląd

Orzecznictwo

Literatura

Historia

Nowe przepisy

Recenzent
Prof. dr hab. Michał Jaskólski

Wydawca
Monika Pawłowska

Redaktor prowadzący
Adam Choiński

Opracowanie redakcyjne
Michał Dymiński

Projekt okładek serii
Wojtek Janikowski, Przemek Dębowski

prawolubni

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przysługujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

Szanujmy prawo i własność
Więcej na www.legalnakultura.pl
Polska Izba Książki

© Copyright by Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2022

ISBN 978-83-8246-920-2

Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o.
Dział Praw Autorskich
01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33
tel. 728 313 462
e-mail: PL-ksiazki@wolterskluwer.com

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	13
---------------------	----

Wstęp	15
-------------	----

Część I NAUKA O PAŃSTWIE

Rozdział 1

Państwo – jego geneza, cechy, istota (<i>Paweł Kaczorowski</i>)	21
1.1. Państwo – jego pojęcie i geneza	21
1.2. Istota państwa wedle różnych teorii	27
1.2.1. Teoria instytucjonalna	27
1.2.2. Teoria państwa demokratycznego	35

Rozdział 2

Cele i funkcje państwa (<i>Łukasz Kaczmarczyk</i>)	39
2.1. Cele a funkcje państwa	39
2.2. Klasyfikacja funkcji państwa	40
2.3. Funkcje państwa według obszarów działalności państwa	41
2.4. Funkcje klasyczne	43
2.5. Funkcje socjalno-kulturalne	45
2.6. Funkcje ekonomiczne	47
2.7. Ograniczenia realizacji funkcji państwa	53

Rozdział 3

Jednostka a państwo (<i>Piotr Broda-Wysocki</i>)	55
---	----

Rozdział 4

Władza państwowa (<i>Krzysztof Cebul</i>)	67
--	----

Rozdział 5

Organy państwowe i ich systemy (<i>Andrzej Rudowski</i>)	80
5.1. Definicja organu państwowego	80

5.2. Klasyfikacja organów państwowych	81
5.3. Organy państwowe	82
5.3.1. Organy prawodawcze (legislatywa)	83
5.3.2. Organy wykonawcze (egzekutywa)	86
5.3.3. Organy sądownicze	91
Polska	91
5.3.4. Pozostałe organy kontroli państwowej i ochrony prawa	93
5.4. Systemy rządzenia	93
5.4.1. Parlamentarny system rządzenia	94
5.4.2. Prezydencki system rządzenia	95
5.4.3. Systemy mieszane	96
Rozdział 6	
Państwo a prawo (<i>Magdalena Maksymiuk</i>)	97
6.1. Związek pomiędzy państwem a prawem	97
6.2. <i>Rechtsstaat</i> – geneza koncepcji państwa prawnego	99
6.3. Państwo prawa	100
6.4. Materialne i formalne rozumienie państwa prawa	101
6.5. Zasada państwa prawa w polskim porządku konstytucyjnym	102
6.6. Pryncypia państwa prawa	103
6.6.1. Obowiązki prawa	103
6.6.2. Legalizm	104
6.6.3. Postulaty formalne	104
6.6.4. Postulaty materialne	107
Rozdział 7	
Państwo w stosunkach międzynarodowych (<i>Anna Skolimowska</i>)	108
7.1. Istota państwa w stosunkach międzynarodowych	108
7.2. Paradygmaty nauki o stosunkach międzynarodowych a fenomen państwa	109
7.3. Zakończenie	117
Rozdział 8	
Suwerenność państwa (<i>Katarzyna Cichos</i>)	119
8.1. Pojęcie i geneza suwerenności	119
8.2. Zakaz ingerencji w sprawy wewnętrzne państw	121
8.3. Równość państw pod względem suwerenności	122
8.4. Zasada <i>pacta sunt servanda</i> w kontekście suwerenności państwa	124
8.5. Suwerenna równość państw w procesie integracji	126

Część II NAUKA O POLITYCE

Rozdział 9

Istota polityki a cel i metody nauki o polityce (<i>Michał Gierycz, Mariusz Sulkowski</i>)	135
9.1. Substancjalne rozumienie polityki	136
9.2. Klasyczne rozumienie nauk o polityce	139
9.3. Formalno-funkcjonalne pojmowanie polityki	142
9.4. Modernistyczne rozumienie nauk o polityce	144
9.5. Nurty i metody badań politologicznych	146
9.5.1. Nurt filozoficzny	147
9.5.2. Nurt instytucjonalno-historyczny	148
9.5.3. Nurt empiryczny	149
9.5.4. Nurt konstruktywistyczny	150
9.5.5. Nurt systemowy	151
9.6. Podsumowanie	152

Rozdział 10

Decyzje polityczne i proces polityczny (<i>Monika M. Brzezińska</i>)	154
10.1. Pojęcie decyzji politycznej	154
10.2. Klasyfikacja decyzji politycznych	157
10.3. Proces decyzyjny (<i>decision-making process</i> lub <i>political decision process</i>)	161
10.4. Wpływ decyzji politycznych i procesu decyzyjnego na charakter przywództwa	164

Rozdział 11

Konflikt polityczny (<i>Piotr Mazurkiewicz</i>)	169
11.1. Nauki o polityce między Hobbesem a Kantem	169
11.2. Typy konfliktu	173
11.3. Konflikt a resentment	185
11.4. Konflikt jako proces zakończony porozumieniem	186

Rozdział 12

Zachowania polityczne (<i>Tomasz Płudowski</i>)	190
12.1. Definicje	190
12.2. Najbardziej typowe zachowania polityczne	190
12.3. Sposoby badania zachowań politycznych	193
12.4. Ograniczenia w badaniu i wykorzystaniu badań	195

Rozdział 13

Ideologia, doktryny i programy polityczne (<i>Adam Wielomski</i>)	199
--	-----

Rozdział 14

Główne nurty współczesnej myśli politycznej (Sławomir Sowiński)	205
14.1. Liberalizm	205
14.1.1. Istota	206
14.1.2. Ewolucja i wybrane nurty	206
14.2. Konserwatyzm	209
14.2.1. Istota	209
14.2.2. Ewolucja i wybrane nurty	210
14.3. Myśl polityczna lewicy	213
14.3.1. Istota	213
14.3.2. Ewolucja i wybrane nurty	214

Rozdział 15

Kultura polityczna (Janusz Węgrzecki)	218
15.1. Historia pojęcia kultury politycznej	218
15.2. Definiowanie kultury politycznej: dwa nurty	219
15.3. Definicja kultury politycznej: próba syntezy	223
15.4. Typologie kultury politycznej	225
15.5. Funkcje kultury politycznej	229

Rozdział 16

Władza polityczna (Rafał Glajcar, Małgorzata Myśliwiec)	232
16.1. Istota władzy	232
16.2. Specyfika władzy politycznej	236
16.3. Funkcje władzy politycznej <i>sensu largo</i> i <i>sensu stricto</i>	237
16.4. Sprawowanie władzy politycznej	241

Rozdział 17

Legitymizacja władzy i elity polityczne	243
17.1. Legitymizacja polityczna (Adam Wielomski)	243
17.1.1. Geneza pojęcia i jego znaczenie	243
17.1.2. Komu potrzebna jest legitymizacja polityczna?	244
17.1.3. Typy legitymizacji	245
17.1.4. Legitymizacja poprzez ideologię	246
17.2. Elity polityczne (Piotr Bajda)	248
17.2.1. Ewolucja definicji pojęcia	248
17.2.2. Metody wyodrębniania elit politycznych	250
17.2.3. Rekrutacja elit politycznych	251
17.2.4. Rola elit politycznych	253

Rozdział 18

Partie i systemy partyjne (Katarzyna Walecka)	255
18.1. Definicje partii politycznych	256
18.2. Ewolucja partii politycznych	258

18.2.1. Funkcje partii politycznych	262
18.3. System partyjny	263
18.4. Zakończenie	266

Rozdział 19

Interes polityczny (<i>Leszek Graniszewski</i>)	267
19.1. Abstrakt	267
19.2. Pojęcie interesu politycznego	267
19.3. Reprezentowanie interesów w różnych koncepcjach demokracji	269
19.4. Sposoby artykulacji interesu politycznego	272
19.5. Formy agregacji interesu politycznego	275
19.5.1. Klientelizm społeczno-polityczny	275
19.5.2. Lobbing grup interesu	277
19.5.3. Korporatywizm (dialog społeczny)	280

Rozdział 20

Reforma i rewolucja (<i>Franciszek Kampka</i>)	282
20.1. Reforma	283
20.2. Rewolucja	285

Rozdział 21

Religia a polityka (<i>Michał Gierycz, Mariusz Sulkowski</i>)	291
21.1. Sakralizacja polityki	293
21.1.1. Tradycje politeistyczne	294
21.1.2. Islamska tradycja monoteistyczna	297
21.2. Rozróżnienie religii i polityki	300
21.2.1. Tradycja monoteistyczna – judaizm	300
21.2.2. Stanowisko chrześcijańskie	302
21.3. Podejście do relacji religii i polityki w świecie postchrześcijańskim	306

Część III NAUKA O PRAWIE

Rozdział 22

Różne sposoby pojmowania prawa (<i>Andrzej Pogłódek</i>)	313
22.1. Koncepcja prawa natury	314
22.2. Szkoła historyczna w prawie	315
22.3. Pozytywizm prawniczy	317
22.4. Normatywizm	320
22.5. Szkoła psychologiczna w prawie	321
22.6. Solidaryzm prawniczy	323
22.7. Funkcjonalizm prawniczy	325
22.8. Realizm prawniczy	327

Rozdział 23**Prawo stanowione a inne systemy norm społecznych**

<i>(Justyna Węglińska)</i>	329
23.1. Czym jest norma społeczna?	329
23.1.1. Normy moralne	331
23.1.2. Normy obyczajowe	331
23.1.3. Normy religijne	332
23.2. Normy prawne	332
23.3. Prawo stanowione	333
23.4. Znaczenie i funkcje prawa stanowionego	334
23.5. Relacja prawa stanowionego i norm społecznych	336

Rozdział 24**Norma prawna, jej właściwość i budowa** (*Jadwiga Potrzebacz*)

24.1. Pojęcie normy prawnej	338
24.2. Właściwość normy prawnej	342
24.3. Hipoteza, dyspozycja i sankcja jako elementy strukturalne normy prawnej	345
24.4. Koncepcje budowy normy prawnej	348

Rozdział 25**Przepisy prawne i ich podziały** (*Tomasz Barszcz*)

25.1. Wprowadzenie: język prawny i język prawniczy a termin „przepis”	351
25.2. Podstawowe atrybuty przepisu prawnego	353
25.3. Przepis prawny jako przedmiot wykładni prawa	355
25.4. Podziały przepisów prawnych	356

Rozdział 26**Stosunek prawny** (*Karol Dobrzeński*)

26.1. Jurydyzacja stosunków społecznych	367
26.2. Istota stosunku prawnego	368
26.3. Podziały stosunków prawnych	369
26.4. Powstanie, zmiana, ustanie stosunku prawnego	371
26.5. Podmioty stosunku prawnego	374
26.5.1. Osoby fizyczne	375
26.5.2. Osoby prawne	376
26.5.3. Podmiotowość prawna a rozwój nauki i techniki	379
26.6. Przedmiot stosunku prawnego	379
26.7. Treść stosunku prawnego	380

Rozdział 27**Akt normatywny, jego elementy i moc** (*Tomasz Barszcz*)

27.1. Wprowadzenie: akt prawny a akt normatywny	382
27.2. Materialne i formalne ujęcie aktu normatywnego	383

27.3. Składniki aktu normatywnego	384
27.4. Moc aktu normatywnego	388
27.5. Zakończenie: o zależnościach między aktami normatywnymi i prawem	389

Rozdział 28

Tworzenie prawa. System źródeł prawa w Polsce (<i>Kazimierz Pawlik</i>)	391
28.1. Pojęcie źródeł prawa	391
28.2. Tworzenie prawa	393
28.3. System źródeł prawa w Polsce	395

Rozdział 29

System prawa (<i>Jerzy Jaskiernia</i>)	400
29.1. Charakterystyka systemu prawa	400
29.2. Podziały prawa w ramach systemu	404
29.3. Prawo przedmiotowe i prawo podmiotowe	405
29.4. Prawo publiczne i prawo prywatne	410
29.5. Gałęzie prawa	413

Rozdział 30

Wykładnia prawa (<i>Artur Kotowski</i>)	417
30.1. Wykładnia prawa na tle innych fenomenów prawa	417
30.2. Wykładnia prawa a interpretacja humanistyczna	420
30.3. Podziały wykładni prawa	422
30.3.1. Wykładnia w sensie pragmatycznym i apragmatycznym	423
30.3.2. Moc wiążąca wykładni	423
30.3.3. Rodzaje wykładni prawa	424
30.3.4. Wykładnia horyzontalna i wertykalna	425
30.4. Dyrektywy wykładni prawa	425
30.4.1. Wykładnia językowa	426
30.4.2. Wykładnia funkcjonalna i celowościowa	429
30.4.3. Wykładnia systemowa	429
30.4.4. Wykładnia historyczna, „prokonstytucyjna”, „prounijna”	430
30.5. Wnioskowania prawnicze	431
30.6. Główne założenia wykładni prawa	433

Rozdział 31

Obowiązywanie i stosowanie prawa (<i>Aneta Jakubiak-Mirończuk</i>)	436
31.1. Obowiązywanie prawa	436
31.1.1. Obowiązywanie prawa w przestrzeni	440
31.1.2. Obowiązywanie prawa w czasie – nabycie i utrata mocy obowiązującej	440
31.1.3. Obowiązywanie prawa co do osób	443
31.2. Stosowanie prawa	444

31.2.1. Etapy stosowania prawa	445
31.2.2. Typy stosowania prawa	446
Literatura	449

WSTĘP

Polityka, państwo i prawo – te trzy ściśle związane ze sobą fenomeny, wpisane niejako w „kod genetyczny” życia społecznego, od początków uprawiania systematycznej refleksji nad kondycją człowieka i społeczeństwa stanowią niezwykle ważny przedmiot namysłu historyków, teologów, filozofów, prawników, socjologów i politologów. Wspomniane zjawiska najpierw znalazły się w domenie badawczej historyków, filozofów i teologów, by w epoce nowożytnej stać się przedmiotem coraz bardziej profesjonalnych analiz podejmowanych na gruncie nauk prawnych, socjologii czy nauk o polityce.

Polityka, państwo i prawo to zjawiska zmienne w czasie i przestrzeni. W różnych epokach i w różnych czasach ludzie, organizując życie społeczno-polityczne, utrwalali, uzupełniali lub przeciwnie – kontestowali i obalali wcześniej przyjęte formy ustrojowe lub rozumienie polityki jako takiej.

Ową fundamentalną zmianę w pojmowaniu istoty zjawisk wspomnianych na początku i w tytule niniejszej publikacji doskonale widać na przykładzie polityki. Z jednej strony cała klasyczna teoria polityki zgadza się z Arystotelesem, że zadaniem rządzących jest dążenie do tego, „aby poddana społeczność dobrze żyła”. W tym ujęciu pojęcie dobra wspólnego stanowi centralny punkt odniesienia klasycznej refleksji nad polityką i przy założeniu, że w sercu substancjalnego podejścia do polityki stoi dobro wspólne, to sensem polityki jest jego realizacja. Z drugiej strony na antypodach arystotelesowskiej idei polityki jawi się koncepcja polityki według Machiavellego, gdzie to nie dobro wspólne, lecz siła staje się kluczową kategorią polityki. Władza przestaje być zatem narzędziem służącym trosce o dobro wspólne, a staje się celem samym w sobie. W konsekwencji następuje odwrócenie klasycznego porządku: to dobro wspólne staje się instrumentem realizacji celu, jakim jest sprawowanie władzy. Autorzy niniejszej publikacji w jednym z rozdziałów podkreślają, że w ujęciu formalnym (w odróżnieniu od ujęcia substancjalnego) siła argumentu zastąpiona zostaje przez argument siły. Kategorią centralną dla polityki staje się konflikt, ze wszystkimi tego konsekwencjami nie tylko dla dyskursu akademickiego, ale także dla politycznego *praxis*.

Podobnie instytucja państwa na przestrzeni wieków doświadczała szeregu zmian. Określane tym mianem: wspólnoty miejskie (*polis*), wielkie wieloetniczne i multi-wyznaniowe imperia, wreszcie państwa narodowe we współczesnym tego słowa znaczeniu uzmysławiają nam, z jak bogatym i wewnętrznie zróżnicowanym fenomenem mamy do czynienia. Staje się on jeszcze bardziej złożony i skomplikowany, gdy zanurzymy się w sferę idei i zapoznamy z różnego rodzaju teoriami powstania, rozwoju, a także koncepcjami jego istoty i funkcji. Państwo jako forma organizacji politycznej społeczeństwa wydaje się trwałym i niezbędnym elementem życia społecznego, jednakowoż wciąż obserwujemy zmiany dokonujące się w sferze funkcjonowania państw.

Również prawo wykazuje swoją zmienność w czasie i przestrzeni, przy zachowywaniu jednak, szczególnie w ramach jednej kultury prawnej, wspólnych korzeni wielu instytucji prawnych. Stąd też istotne jest wyposażenie każdego studenta w podstawową wiedzę o prawie, która pozwoli mu się zorientować w przyczynach przyjmowania takiego, a nie innego rozwiązania, jego zmiany, odnalezienia paraleli między państwami o różnej tradycji ustrojowej. Zagadnienie to jest interesujące, bowiem wiele problemów pojawia się pod różną szerokością geograficzną, nieraz stare instytucje lub koncepcje prawne odżywają pod „nową” postacią; rzadko jest też tak, że „nowe” rozwiązanie prawne powstaje naprawdę na „surowym korzeniu”. Posiadanie pewnej bazowej wiedzy o prawie pozwala zauważyć pewne uniwersalne problemy, jak też takie, z którymi jeszcze się nie spotykamy, ale ze względu na podobieństwo rozwiązań możemy się spotkać. Pozwala więc na szybką reakcję na wyzwania, które stawia rzeczywistość; uczy też tego, że prawo ma swój cel, który może być odmienny w zależności od wybranego systemu wartości.

Podkreślenia wymaga fakt, że refleksja nad prawem i instytucjami prawnymi spełnia swoją rolę nie tylko w wymiarze teoretycznym, ale ma także istotne znaczenie praktyczne – daje bowiem również praktyczne umiejętności pozwalające na ocenę przedstawianych propozycji zmian prawnych, jak też umożliwia w praktyce stosowanie prawa, dyskusję nad jego zasadnością, celami, a niekiedy również obowiązki. System prawa i jego instytucje jest bowiem bytem dynamicznym podlegającym ciągłym zmianom, a nie „skamienieliną”, utrwalającą stan rzeczywistości na moment jego powstania, jak chcą go niektórzy widzieć. Warto również pamiętać, że szczegółowe rozwiązania prawne ulegają szczególnie współcześnie dość częstym zmianom, nie zmienia się jednak – a przynajmniej nie równie często – doktrynalna czy teoretyczna podbudowa tychże instytucji prawnych.

Monografii i podręczników dotyczących polityki, państwa i prawa jest na rynku wydawniczym z pewnością dużo. Zasadne w związku z tym jest pytanie o sensowność publikowania kolejnego dzieła. Czytelnikowi należy się w tym względzie uczciwa i jasna odpowiedź dotycząca *novum* niniejszej publikacji. Po pierwsze, ideą, która przyświecała autorom, jest interdyscyplinarne ujęcie fenomenów niedających się w pełni zrozumieć z pozycji jednej tylko dyscypliny naukowej. Uznaliśmy zatem,

że wielowymiarowości analizowanych przez nas zjawisk odpowiadać powinna interdyscyplinarna refleksja będąca dziełem politologów, prawników, socjologów i filozofów. Czytelnikowi pozostawiamy ocenę, na ile ów cel udało się osiągnąć. Po drugie, niniejsza książka jest dziełem autorów wywodzących się z różnych ośrodków akademickich, w których dominują często odmienne preferencje i paradygmaty badawcze. Dominują, co prawda, naukowcy z Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, ale wśród autorów są również prawnicy, politolodzy i socjologowie z: Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Katolickiego Uniwersytetu Jana Pawła II w Lublinie, Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu oraz Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach. Po trzecie, obok warstwy typowo deskryptywnej oraz analiz porządkujących i systematyzujących określone zjawiska, typowych dla ujęcia podręcznikowego, ważnym atutem niniejszej publikacji jest udana, jak sądzimy, próba ukazania teoretyczno-metodologicznego wymiaru poszczególnych zjawisk, ze wskazaniem na metody, techniki, narzędzia i paradygmaty badawcze. To zaś sprawia, że w naszym przekonaniu publikacja ta wchodzi w dyskurs akademicki dotyczący teorii i metodologii badań nad polityką, państwem i prawem. Po czwarte, w naszej publikacji proponujemy Czytelnikom kilka wątków, które co do zasady nie są podejmowane w opracowaniach tego rodzaju. Najważniejszy z nich stanowi niejako zaproszenie do dyskusji nad coraz bardziej dynamicznie rozwijającym się nurtem refleksji nad związkami polityki i religii (politologia religii). Uznaliśmy bowiem, że wzrost znaczenia religii jako zmiennej niezależnej w stosunku do powstawania ideologii i ustrojów politycznych, obserwowany w wielu miejscach na świecie, zasługuje na osobną uwagę.

Przedmioty odnoszące się do rozważań na temat państwa, polityki i prawa rozumiane jako zajęcia propedeutyczne odgrywają nieocenioną rolę w zaoferowaniu studentowi podbudowy do szerszego spojrzenia na instytucje polityczne oraz prawno-ustrojowe. Wyposażają go w aparat niezbędny do pogłębienia wiedzy na innych przedmiotach, które również posiadają swoje doktrynalno-teoretyczne podstawy, a dziś – często z powodu ograniczania liczby godzin i nacisku na źle rozumianą praktyczność studiów – są obecne w ograniczonym zakresie w podstawowych kursach tych przedmiotów. Tym większa jest jednak rola przedmiotów propedeutycznych, pozwalających studentowi zapoznać się z różnorodnym spojrzeniem na ten sam problem. W oddawanej do rąk Czytelnika publikacji jest to szczególnie widoczne, albowiem łączy ona spojrzenia zarówno specjalistów nauk o polityce i administracji, jak i nauk prawnych.

Układ publikacji jest typowy dla opracowań tego rodzaju i obejmuje trzy działy. W pierwszym znajdują się rozdziały dotyczące państwa jako instytucji politycznej. W dziale drugim umieszczono rozdziały odnoszące się do polityki, jej istoty, sposobów przejawiania się oraz relacji z innymi zjawiskami. W ostatnim – trzecim dziale znajdują się rozdziały dotyczące prawa, jego istoty, struktury i funkcjonowania.

Niniejsza książka adresowana jest do wszystkich, którzy są zainteresowani teoretycznymi aspektami funkcjonowania państwa, polityki i prawa, i którzy chcieliby poszerzyć swoją wiedzę na te tematy. Z oczywistych względów przeznaczona jest w pierwszej kolejności dla studentów i doktorantów takich kierunków, jak: prawo, administracja, politologia, zarządzanie publiczne, stosunki międzynarodowe czy europeistyka. Ufamy, że lektura niniejszej publikacji ułatwi im zrozumienie poszczególnych zjawisk i procesów dokonujących się w szeroko rozumianym życiu społecznym.

Redaktorzy

Część I

NAUKA O PAŃSTWIE

PAŃSTWO – JEGO GENEZA, CECHY, ISTOTA

1.1. Państwo – jego pojęcie i geneza

Od dawna już w niemieckiej i francuskiej, a od pewnego czasu także i w polskiej, literaturze z zakresu nauk społecznych i humanistycznych obecne są dwa zasadniczo różne pojęcia państwa: szerokie i zawężone, ogólnohistoryczne i związane ściśle z określoną epoką w dziejach¹. To pierwsze, częściej występujące, stosowane jest do każdej kultury, rejonu świata i każdego okresu w historii ludzkości. Mówi się zatem o państwie Inków, Majów, w starożytnym Egipcie i w Izraelu, państwem jest grecka *polis* i Imperium Romanum, średniowieczna monarchia feudalna, Rzesza, a także Rzeczpospolita... Węższe pojęcie państwa odnosi się natomiast do tej struktury ładu politycznego, która zaczęła kształtować się stopniowo w końcu XVI w. w krajach Europy Zachodniej i jest charakterystyczna dla epoki nowożytnej oraz nowoczesnej w dziejach kontynentu europejskiego. Powodem wyróżnienia drugiego, węższego pojęcia państwa jest: 1) zbyt ogólność, schematyzm pojęcia ogólnohistorycznego; 2) traktowane jako zwiastun ustrojowych zmian pojawienie się właśnie w wieku XVI słowa „państwo” (*lo stato, l'état, estado, state, der Staat...*) w językach zachodnioeuropejskich, słowa, które było zarazem terminem i pojęciem ogólnym, wspólnym wielu obiektom, a nie jak wcześniej – imieniem własnym (Ateny, Sparta, Teby, Rzym, Cesarstwo Rzymskie Narodu Niemieckiego...) danej zbiorowości i jej ustroju; 3) zasadniczy fakt odmienności nowożytnej struktury politycznej od ustrojów starożytnych i średniowiecznych oraz stałość jej istotnych elementów instytucjonalnych i pojęciowych, trwających pomimo historycznej zmienności ogólnej struktury państwa w okresie od wieku XVI po dzień dzisiejszy. Należy stwierdzić, za Maxem Weberem, że państwo (w węższym rozumieniu) nie jest synonimem pojęcia „ustrój polityczny”, ale wyróżnionym, jednym z wielu rodzajów ustroju politycznego zna-

¹ O. Brunner, *Land und Herrschaft*, Wien 1939; E.W. Böckenförde, *Der Staat als sittlicher Staat*, Berlin 1978; R. Bubner, *Polis und Staat*, Frankfurt am Main 2003; W. Reinhard, *Geschichte des modernen Staates*, München 2007; Th. Vesting, *Staatstheorie*, München 2018.

nych z historii². W niniejszym rozdziale pojęcie państwa używane będzie właśnie w znaczeniu węższym; treść rozdziału dotyczyć będzie zatem państwa w tradycji kontynentalnej od wieku XVI po czas współczesny³.

- 2 W epokach przednowożytnych ustroje polityczne były ustrojami politycznych wspólnot, mających własną tożsamość zbiorową, tożsamość religijno-etyczno-prawno-społeczną, określaną rozmaicie – jako *kosmos*, *ethos*, *nomos* albo *tora*⁴. Były to wspólnoty (Tönnies), społeczności (Maritain), do opisu których nie można stosować nowożytnych dualistycznych schematów pojęciowych, takich jak: społeczeństwo i państwo, państwo i Kościół. Schematy te są bowiem nieadekwatne. Państwo – w odróżnieniu od ustrojów wspólnot przednowożytnych – nie jest już, po pierwsze, pojmowane jako część kosmosu – uporządkowanej rzeczywistości lub fragment Bożego Działa Stworzenia ani też jako twór tradycji i historii lub samej natury. Od XVI w. jest ono natomiast pojmowane jako wytwór człowieka, dzieło sztuki rządzenia, jako *Kunstwerk* (Burckhardt), stanowi efekt świadomej, celowej, planowej działalności ludzkiej, działalności... politycznej. Po drugie zaś, jest ono bytem abstrakcyjnym, tzn. takim, który nie daje się sprowadzić do któregośkolwiek ze swych elementów: społeczeństwa, władzy, instytucji, polityki, prawa, bo jest, oprócz ich zbioru, czymś jeszcze, czymś więcej, ponad to – ich szczególną całością. Dlatego państwo współcześnie w Europie choć jest w swym istnieniu czymś oczywistym, to jednocześnie i zagadkowym, bo choć stale obecne w przestrzeni publicznej, w życiu jednostki i społeczeństwa, choć realne w swych elementach i działaniach, jest zarazem jako byt całościowy niewidzialne, nieuchwytnie, w swej ogólnej strukturze i pojęciu mało wyraziste. Można i trzeba więc zapytać, na czym polega byt państwa, byt konkretny, choć niematerialny, stale aktualny, ale niemożliwy do objęcia jednym spojrzeniem, jako całość „widoczny”, ale wyłącznie przez „okulary” teorii, teorii państwa.
- 3 Państwo, w porównaniu z przednowożytnymi, mozaikowymi konsolidacjami politycznymi, jest synonimem całości i jedności ładu życia zbiorowego⁵. Jego cechą charakterystyczną jest koncentracja i centralizacja władzy, władzy zwierzchniej, władzy nad społeczeństwem, które w państwie zawsze znajduje się pod mniejszą lub większą kuratelą, poddaną z kolei różnym – formalnym i nieformalnym – sposobom jej społecznej kontroli. Kuratela ta jest nieodzowna (w jakiej mierze? – to podstawowa kwestia poruszana w debacie politycznej), gdyż ze względu na swą wielkość, złożoność, liczebność i wielorakie zróżnicowanie, imperatyw rozwoju, społeczeństwo nie jest już bytem zbiorowym mającym zdolność samoregulacji, jaką miały wspólnoty

² M. Weber, *Gospodarka i społeczeństwo*, Warszawa 2002; A. Anter, S. Breuer, *Max Webers Staatssoziologie*, Baden-Baden 2007.

³ D. Grimm, *Recht und Staat der bürgerlichen Gesellschaft*, Frankfurt am Main 1987.

⁴ R. Brague, *The wisdom of the world*, Chicago 2003; E. Voegelin, *Das Drama des Menschseins* (wyd. niem.), Berlin 2007; Ch. Taylor, *A Secular Age*, Harvard 2018.

⁵ K. Waechter, *Studien zum Gedanken der Einheit des Staates*, Berlin 1993, tamże bogata bibliografia.

dawne, mniejsze i mniej złożone, hierarchiczne i homogeniczne, zwykle także etnocentryczne. Całość i jedność porządku państwowego obrazują dziś mapy polityczne, na których terytorium każdego państwa zakreślone jest bardzo ściśle i w całości jednolitym kolorem, innym niż terytoria sąsiednich organizmów państwowych. Temu też odpowiadają symboliczne ujęcia państwa jako biblijnego potwora morskiego – Lewiatana, jako wielkiego mechanizmu, organizmu, a także *artificial Man*, *persona moralis*, osoby prawnej.

! Praktyczne przyczyny konstruowania państwa, powstające na podłożu zjawisk społecznych i religijnych, należały do sfery polityki wewnętrznej i zewnętrznej. Były to: załamanie się ładu monarchii feudalnej, pilna potrzeba wprowadzenia pokoju i porządku w sytuacji toczących się nieprzerwanie wojen religijnych, rywalizacja pomiędzy ówczesnymi organizmami politycznymi o znaczenie i strefy wpływów w odkrywanym Nowym Świecie, a także w Europie, zdestabilizowanej przez pojawienie się nowych wyznań⁶. Związane z nimi były również istotne racje filozoficzne, ideowe tworzenia nowego ustroju – państwa. Wynikały one z – pojawiającej się u progu nowożytności – nowej antropologii, z nowej ogólnej postawy człowieka wobec świata, postawy faustowskiej, prometejskiej. W sferze życia zbiorowego jawiła się ona jako dążenie do wyzwolenia, wyzwolenia z dotychczas istniejących ram duchowych – *Christianitas*, z danego, zastanego, tradycyjnego porządku chrześcijańskiej wspólnoty powszechnej, w której każda jednostka miała przypisane sobie miejsce, wyznaczony status, rolę, życiowe zadania. Postawa wyzwolenia domagała się otwarcia, zbudowania w to miejsce porządku całościowo nowego, zbudowania go przez człowieka i dla człowieka, w tym sensie – jego własnego porządku, nowego, oryginalnego, zgodnego z humanistycznymi i racjonalistycznymi ideałami⁷.

Polityka wyzwolenia była, co trzeba podkreślić, całkiem nową – w stosunku do starożytnej i średniowiecznej – postacią polityki. Nie była to już bowiem ustalona w swych zadaniach wąska działalność podporządkowana tradycyjnemu ustrojowi, dokonująca się w jego niezmiennych ramach. Polityka była teraz autonomicznym rodzajem aktywności, niczym nieograniczonej i kreującej cały i nowy ład – państwowy⁸. Tak rozumiana polityka i jej wytwór – suwerenne państwo – stały się elementami tzw. ładu westfalskiego i *ius publicum Europaeum*.

Wymienione powody powstania państwa zaistniały w XVI w. w zbiorowościach europejskich obciążonych zwłaszcza gwałtowną i radykalną zmianą, tj. dezintegracją religijną. W tym znaczeniu państwo pod względem swej genezy jest tworem

⁶ K. Schilling, *Die Neue Zeit*, Siedler Geschichte Europas, Berlin 1999.

⁷ H. Blumenberg, *Die Genesis der kopernikanischen Welt*, Frankfurt am Main 1981; S. Toulmin, *Cosmopolis: Hidden Agenda of Modernity*, Chicago 1992; R. Guardini, *Koniec czasów nowożytnych*, Kraków 1969.

⁸ H. Munkler, *Machiavelli: Die Begründung des politischen Denkens der Neuzeit aus der Krise der Republik Florenz*, Frankfurt am Main 2004 (tamże bibliografia); J. Leonhard, *Politik – ein symptomatischer Aufriss der historischen Semantik im europäischen Vergleich*, Frankfurt am Main 2007.

na wskroś historycznym. Wszelako nie jest ono tworem „mechanicznie” w toku dziejów powstałym. W zaistniałej historycznej sytuacji konieczne było bowiem ponadto dostrzeżenie wspomnianych przyczyn, racji, potrzeb, rozpoznanie powodów dla zbudowania państwa. W szerszym planie powstanie państwa jest etapem procesu sekularyzacji (Böckenförde), jednym z tworów okcydentalnego racjonalizmu (Weber), pojawia się jako element procesu cywilizacji (Elias).

- 7 Zasadniczymi elementami struktury państwa są: suwerenna władza zwierzchnia (władza jeszcze w czasach nowożytnych uznawana była za pozytywnie wyróżniający atrybut podmiotu grupowego lub jednostkowego⁹), zastępujące prawo zwyczajowe prawo stanowione (przez państwo), polityka, czyli działania państwa wobec różnych sfer życia społecznego, kompetencja kompetencji, czyli wolność władzy państwa w zakresie wyboru poddanych polityce sfer i ustalania politycznych celów, wymiar przestrzenny oraz przymusowy charakter ładu państwowego, funkcjonowanie powołanych do istnienia przez samą władzę, spełniających wyznaczone im przez nią zadania, instytucji państwowych: administracji, wojska i policji. Współczesny autor teorii państwa politolog niemiecki Rudiger Voigt jako cechy (nowoczesnego) państwa wymienia: 1) intensywność działań władzy państwowej, 2) racjonalność struktury państwa, 3) oddzielenie prawa od religii i moralności, 4) bezwarunkowe zapewnienie pokoju wewnętrznego, 5) działanie biurokracji mające podstawy w prawie¹⁰.
- 8 Powyżej zarysowana struktura państwa istniejącego w zachodniej Europie zwłaszcza w wiekach XVII i XVIII zaczęła ulegać istotnym zmianom po okresie rewolucji francuskiej. Wówczas to doszły do niej takie relatywizujące ją, ale ideowo nieodzowne elementy, jak: podział władzy, parlament jako władza reprezentująca społeczeństwo, prawa jednostki, konstytucja nowoczesna (jednolita, pisana), rozbudowany system prawa, oddzielenie sądów od administracji. W niektórych krajach konstytucja nie zawierała już wskazania na podmiot suwerennej władzy, w innych zaś wskazywała go (albo nadal monarchę, albo też, jako *novum*, lud jako suwerena).

Tak jak w wiekach XVII i XVIII państwo (*ex post* zwane absolutystycznym) stanowiło całość sfery publicznej, tj. obejmowało sobą całe społeczeństwo (jego poddanych, bez względu na stany, i instytucje społeczne), tak w wieku XIX, co ustrojowo stało się podstawowe i miarodajne, utrzymywany był rozdział i układ pomiędzy państwem, mającym jeszcze pewne istotne tradycyjne i faktyczne prerogatywy, a społeczeństwem, reprezentowanym przez jego część, elitę, dopuszczonym do sprawowania władzy, uznanym w jego prawach, społeczeństwem liberalnym, obywatelskim. Z tego punktu widzenia XIX-wieczny polityczny ład życia zbiorowego można określić dwojako: albo uznać go jeszcze za ład państwa, które oktrojuje konstytucję stanowiącą zapis umowy i pozwala społeczeństwu cieszyć się wolnością (*laisser*

⁹ C.J. Friedrich, *Das Zeitalter der Barock. Kultur und Staaten Europas im 17 Jahrhundert*, Stuttgart 1954.

¹⁰ R. Voigt, *Der moderne Staat*, Berlin 2015.

faire), albo uznać go już za ukształtowany racjonalnie ład konstytucyjny, w ramach którego państwo znajduje swe miejsce, jest więc ograniczone, ale ma nadal dominującą poniekąd pozycję¹¹.

Dwie najbardziej znane definicje państwa sformułowali uczeni niemieccy: Georg Jellinek (1851–1911) oraz Max Weber (1864–1920). Pierwsza z nich, tzw. trójelementowa, głosi, że państwo to złożenie trzech faktycznych i konkretnych elementów – składników: terytorium, osiadłej na nim zbiorowości i rozciągającej się nad nimi władzy zwierzchniej. Definicja ta występuje często w opracowaniach z zakresu stosunków międzynarodowych oraz prawa międzynarodowego (gdzie dopełniana bywa czwartym elementem – uznaniem międzynarodowym). Jest ona, u Jellinka, elementem całościowej tzw. dwuaspektowej koncepcji państwa, ukazującej je jako byt społeczny i prawny. Substratem państwa jest społeczeństwo stanowiące jedność teleologiczną (tj. wyznaczoną przez wspólne dla zbiorowości cele: małżeństwo, rodzina, rozwój gospodarczy i kulturalny). Jedność ta jest dodatkowo objęta, dla pełniejszej, ściślejszej społecznej konsolidacji i współdziałania, porządkiem prawa, nie naturalnego, nie rozumowego, ale pozytywnego, ustanowionego przez władzę państwową, prawa mającego podstawę swego obowiązywania w świadomości prawnej człowieka, tj. w naturalnej ludzkiej potrzebie funkcjonowania prawa, czyli życia w otoczeniu uporządkowanym, w ramach uregulowanych stosunków społecznych. Władza sama jako taka ma u Jellinka znaczenie drugorzędne, niejako pozasystemowe, ustanawiając prawo (które ją samą także określa), dokonuje w ten sposób swego samoograniczenia i spełnia jednocześnie podstawową dlań funkcję czynnika ustanawiającego porządek prawny¹².

Z kolei socjologiczna definicja Maxa Webera głosi, że państwo jest stosunkiem legitymizowanego w rozmaity sposób panowania, władania ludźmi przez ludzi. Porządek państwowy – twierdzi Weber – nie wyróżnia się żadnym specyficznym, żadnym realizowanym wyłącznie w państwie celem działania. Wyróżnia się zaś tylko środkiem, którym państwo się posługuje, a mianowicie legitymizowanym (legalność to jeden ze sposobów legitymizowania) przymusem (legalną przemocą), stosowanym przez instytucje państwowe. Państwo jest niejako wielkim przedsiębiorstwem (zwraca na siebie uwagę analogia do gospodarki kapitalistycznej, stanowiącej, jak państwo i protestantyzm, przejaw nowożytnego racjonalizmu). W „przedsiębiorstwie” tym produkowany jest, określony przez idee lub/i interesy grupowe, ład zbiorowy. Ma on ten szczególny charakter, że istnieje w sposób pewny (niejako „mechaniczny”), bo zagwarantowany zorganizowanym przymusem, jest ogólny i powszechny, a to wszystko dzięki użyciu tego, co stanowi dla Webera podstawowy wymiar rzeczywistości państwa, czyli dzięki działaniu fachowych, wyspecjali-

¹¹ *Staat und Gesellschaft*, red. E.W. Böckenförde, Darmstadt 1976.

¹² J. Jellinek, *Ogólna nauka o państwie*, Ks. I, *Badania wstępne*, tłum. A. Peretiatkiewicz, Warszawa 1921; J.[G.] Jellinek, *Ogólna nauka o państwie*, Ks. II i III, tłum. M. Balsigierowa, M. Przedborski, Warszawa 1924.

Publikacja jest napisana w przystępny sposób kompendium wiedzy o współczesnym państwie, polityce i prawie. Obejmuje materiał zakresowo zbieżny z programem zajęć wstępu do prawnictwa, nauki o polityce oraz teorii państwa.

Autorzy prezentują m.in. takie zagadnienia jak: cele i funkcje państwa, władza i organy państwowe, państwo w stosunkach międzynarodowych, suwerenność państwa. Szczegółowo omawiają kwestie odnoszące się do polityki, w tym: decyzje polityczne i proces polityczny, partie i systemy partyjne, konflikt polityczny oraz interes polityczny. Szerokiej analizie poddają prawo, jego istotę, strukturę i funkcjonowanie, przedstawiając różne sposoby rozumienia prawa, system źródeł prawa Rzeczypospolitej Polskiej, a także wykładnię, stosowanie i obowiązywanie prawa.

W opracowaniu zwrócono uwagę na kwestie, które w wielu podobnych publikacjach zostały pominięte lub potraktowane marginalnie, np.: konflikt polityczny i przemoc w polityce, relacje polityki i religii oraz prawa stanowione i innych systemów norm społecznych.

Książka jest przeznaczona przede wszystkim dla studentów i doktorantów takich kierunków jak: prawo, administracja, politologia, zarządzanie publiczne, stosunki międzynarodowe czy europeistyka. Będzie przydatna również uczniom szkół średnich oraz innym osobom pragnącym poszerzać swoją wiedzę o współczesnym społeczeństwie.

Andrzej Poglódek – doktor nauk prawnych, adiunkt w Instytucie Nauk Prawnych Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie oraz Instytucie Wymiaru Sprawiedliwości, autor wielu publikacji podejmujących zagadnienia porównawczego prawa konstytucyjnego i systemów ustrojowych państw obcych.

Bogumił Szmulik – doktor habilitowany nauk prawnych, profesor Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, dziekan Wydziału Prawa i Administracji UKSW, członek Rady Legislacyjnej, dyrektor Instytutu De Republica, autor publikacji z zakresu prawa konstytucyjnego i administracyjnego.

Radosław Zenderowski – profesor doktor habilitowany nauk humanistycznych, politolog i socjolog, pracownik Instytutu Nauk o Polityce i Administracji Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, członek Komitetu Nauk Politycznych Polskiej Akademii Nauk; autor szeregu monografii i artykułów z zakresu stosunków międzynarodowych, studiów etnicznych i regionalistycznych studiów europeistycznych.

Kup e-book i czytaj
w aplikacji Smarteca

ZAMÓWIENIA:

INFOLINIA: 801 04 45 45

ZAMOWIENIA@WOLTERSKLUWER.PL

WWW.PROFINFO.PL

